A represión franquista en Galicia

Actas dos traballos presentados ao

Congreso da Memoria

Narón,
4 a 7 de decembro de 2003

A represión franquista en Galicia
Actas dos traballos presentados ao Congreso da Memoria
Narón, 4 a 7 de decembro de 2003

1ª edición: maio 2005

Deseño e maquetación: Edicións Embora
Ilustración da portada: Alberto Toval

Depósito Legal:

Estratexias de control dun conflicto civil: Galicia, 1936-1939

Emilio Grandío Seoane
Universidade de Santiago de Compostela

Falar da guerra civil casi setenta anos despois de acontecida segue sen ser tarea doada. Só hai que observar a intensidade das intervencións dos asistentes ás conferencias que se dan sobre este tema. Que o conflicto armado segue a ser un tema candente é unha proba mais de que non se atopa totalmente pechado. Todos coñecemos as circunstancias que motivaron que non se falara dese tema dende a chegada do sistema democrático: o consenso da chamada Transición cimentóuse sobre o silencio sobre o conflicto, ollando cara un futuro a realizar entre todos, primando o que unía sobre o que desunía. Pero non é iso só: como proban os estudos realizados –e tamén como a memoria da sociedade coñecía– as bases ideolóxicas do réxime franquista, sobre todo aqueles referentes á base do seu poder e lexitimidade do seu goberno, baseábase na consideración negativa da República e na necesidade do levantamento militar para garantir a orde social.

E esta tese calou na sociedade, o que provocou que durante varias xeracións o tema da República e da guerra –materias tomadas como un todo conxunto– fora un asunto ben prohibido ou ben voluntariamente obviado. Fóronse perdendo os referentes inmediatos do conflicto: tanto o "pacto de silencio" da Transición como a "demonización" franquista fixo que –por este orde– foranse abandoando, esquilmando e destruindo boa parte da documentación xenerada, e durante moitos anos da Transición, simplemente afastada da visión dos investigadores[1]. É preciso unha recuperación da historia da guerra civil, mais non dende a política ou dende os aspectos máis ideolóxicos, senón dende o ámbito da historia, dende o coñecemento histórico que permita analizar non só os feitos, dos que xa comenzamos a ter datos e que pouco a pouco imos recuperando na construcción da memoria colectiva –xenerada progresivamente a partir da estructuración de tópicos, sinxelos e cómodos de referencia colectiva–, senón, e sobre todo, o seu contexto, no que ten moito que ver a xeralización, por esquerda e dereita, dunha *cultura da violencia*, en maior ou menor medida aceptada por todas as partes. Insertarse nese maniqueismo ben-

mal non é moi favorable para o coñecemento da situación histórica, na que o fin primordial é aprender dos erros pasados, precisamente non tentando voltar a repetilos. Mais para non repetilos hai que coñecelos, e insertalos dentro dunha explicación xeral da historia contemporánea do Estado e de Galicia, non sacalos e conformalos como un compartimento estanco, como un icono ó que referirse.

Precisamente dentro disto habería que decir que ata a Transición non hai moitos momentos na historia contemporánea nos que a formulación política do Estado se ateña á periodos progresistas. Mais ben poderíamos reducilos a dous: o Sexenio Democrático e a II República, só once anos dentro dun contexto de cento setenta. Se ben é certo que dende 1890 ata 1923 funcionou un sistema electoral con sufraxio universal masculino, a lexitimidade dun sistema democrático non se atopa tanto na existencia ou non dun sufraxio universal, senón e sobre todo nas garantías de que este sexa efectivo, no seu cumplimento como expresión nas urnas dunha vontade popular[2].

É debido a esta situación previa que a chegada da II República provocou a propagación dunha serie de expectativas e proxectos en certos sectores do Estado. Profesións liberais, nova burguesía comercial, movemento obreiro, sectores nacionalistas, novas elites políticas… todos eles tiñan un proxecto de República, non necesariamente coincidente cos restantes, e todos tiñan tamén unha urxencia contida durante anos para poñelos en práctica.

O que sí é certo e que por todos os lugares de Galicia asistimos a un proceso de modernización politico-social. Por todas as parroquias e concellos creánse movementos sociais e culturais, implicados directamente na acción reformista do Estado republicano, creando organizacións e estructuras asociativas que tentaban poñer en práctica as súas utopías. De feito tentaban realizar aquelo tan actual de que *outro mundo era posible*[3].

Ante estes proxectos os sectores conservadores, en estado de shock pola natureza do cambio sofrido en abril do 31, reorganízanse. E durante dous años plantexánse ún único obxetivo: voltar ó poder. E o acadan nas eleccións de novembro de 1933, tras unha campaña sistemática de acoso e derribo dos seus medios de comunicación.

Mais hai un punto de non retorno: os feitos de outubro de 1934. Os sucesos acaecidos tanto en Asturias como en Cataluña puxeron de manifesto dúas circunstancias: unha, a alternativa da violencia asumida por certos sectores da esquerda, ante o que consideraban a inminente chegada do fascismo; e dúas, o refrendo que significaba para boa parte do conservadorismo valorar a ineficacia do sistema democrático como garante da orde e paz social.

Hai numerosas testemuñas de sectores conservadores de que para eles outubro representa a fractura definitiva cos sectores progresistas, a perda da escasa confianza na capacidade do sistema[4]. A partir dese momento o plantexamento sería semellante ós de boa parte da esquerda: ou dereita ou comunismo.

Sen esta perspectiva é dificil entender o conflicto posterior, e sobre todo a súa magnitude e as actitudes da represión franquista. O entendemento non se rompe coa sublevación de xullo, senón que xa se atopaba casi totalmente sen vías de comunicación cando menos desde outubro. A publicística e a difusión sobre estes feitos dos medios de comunicación conservadores, únicos en dar información tras a suspensión dos partidos de centro e esquerda, foi claramente orientada a crear alarma social. Non é casual que cando os militares sublevados se levanten consideren delito de "rebelión militar" toda aquela acción ou actitude política de esquerda ou liberal realizada non despois das eleccións da Frente Popular, senón precisamente de outubro de 1934, considerado o símbolo da ruptura da convivencia política.

1935 é como unha calma tensa onde se reafirman os intereses dos dous bloques e que se liberan nas eleccións finalmente gañadas pola Frente Popular. Mais as eleccións de febreiro de 1936 xa se plantexan nunha tesitura maximalista: ou *comunismo ou fascismo*, para cada unha das partes, mais as dúas competindo dentro dun sistema democrático.

Este triunfo permite poñer en práctica casi á letra o programa da FP, en todos os niveis administrativos, dende o Goberno do Estado ata as corporacións locais. Se as eleccións en Galicia se celebraron nun clima de violencia, a recepción da victoria da FP non mudou moito a situación, xa que por un lado se atopaba o cumplimento estricto dese programa, pero polo outro a oposición conservadora deixou de existir. Pensou que perdera a batalla democrática e que se tiñan que preparar para outro tipo de alternativas, xa que senón o comunismo se instalaría definitivamente no Estado. Entre estas dúas alternativas maximalistas, xa digo alimentadas por anos de información orientada á victoria electoral, e que daba unha visión distorsionada do contrario, existían sectores que a reclamar un consenso e a construcción dun Estado democrático participado e construido por todos, mais as suas voces fóronse apagando e deixando de escoitar ante os berros da radicalización política.

O programa da Frente Popular non era excesivamente de esquerdas, senón que o podríamos encadrar dentro dun ton reformista na cultura política europea do momento. Mais a principal diferencia co primeiro bienio reformista foron as formas, a súa aplicación: se nos primeiros anos existía certa precaución na execución

e xestión das reformas, agora se puxo en práctica deseguido o *contrato social* coa cidadanía, sen ter en conta a opinión da oposición. Indudablemente esta situación foi acadada en boa parte por que a dereita política que traballaba dentro da República desapareceu: non había reunións políticas, os representantes en Cortes plantexaban unha estratexia de xeneración de alarma social, coa denuncia sistemática das actitudes dos gobernantes da Frente Popular… Perderan a partida, como proban os intentos de Gil Robles e Franco ante tras coñecer os resultados das eleccións de 1936 de forzar a declaración do Estado de Guerra ante Portela Valladares.

O verán de 1936 foi cálido, mais non presaxiaba nada estival na temperatura política do momento. Os sectores militares conservadores procuran dende ese intre a preparación dunha sublevación. Non é estraña esta atribución ó papel que o Estado contemporáneo español lle reservaba ó exército, como garante de orde pública nos anos anteriores –e tamén nos cuarenta posteriores–. Ademáis estos sectores son precisamente os que mais sinten a derrota electoral, non só por cuestións ideolóxicas senón mesmo de prestixio dentro do exército: a conforman boa parte da estructura militar que é nomeada por Gil Robles durante a súa etapa como Ministro da Guerra. O traballo de desarticulación desta rede militar, contrariamente ó que se pode supoñer, foi bastante efectivo durante os meses de duración da Frente Popular, movilizando e afastando dos seus lugares de control na península a boa parte desta dirección militar, e descabezando boa parte das intrigas militares.

Precisamente unha destas ramificacións é desartellada en abril na sede da VIII División Militar na Coruña, finalizando co arresto dun Teniente Coronel e un Capitán, ademáis do traslado dalgúns mandos. Os plans eran precisos e coñecidos por boa parte da xerarquía militar, como indica o feito da realización con data do 8 de abril de 1936 na Coruña dun *Plan de Defensa de la Plaza de La Coruña en caso de alteración de Orden Público*. Os seus apartados cumpliranse de xeito case integro meses máis tarde, indicando mesmo que edificios tiñan que ser controlados en primeiro lugar para o dominio da cidade[5].

Ainda que a implicación civil no golpe e na represión posterior foi un feito ineludible e evidente, o certo é que o absolutamente determinante para tentar entender os obxetivos e o carácter da mesma vai ser o protagonismo do exército. A marxe de que a dirección dun conflicto recaera nos mandos militares, tamén é certo que a impricación do exército na dirección política do Estado non é algo anecdótico no Estado español contemporáneo. Mais ben é a norma.

Esa *columna vertebral da patria* reclamada por Calvo Sotelo no manifesto do Bloque Nacional e difundida posteriormente non é un chamamento novo, senón a reafirmación da decidida actitude intervencionista do exército na política diaria, conformándose en vixiante e garante do rumbo da "patria".

O núcleo do alzamento, tanto no seu senso de lexitimación ideolóxica como no seu rol activo de forza armada, é o sector militar de tendencia conservadora. Precisamente en virtude desta realidade a sublevación xurde como unha opción que tenta agrupar os maiores apoios posibles sen fisuras de carácter programático. A mesma verba que o define, o *Movimiento*, reafirma a súa unidade de actuación mais non explicita que proxectos de futuro ten mais alá da victoria contra o comunismo. Esta actitude de promoción dos rasgos que unifiquen reafirma o protagonismo no carácter do golpe do conservadurismo político español da II República, e mais concretamente da católica CEDA, plantexada como partido de unidade[6].

O que aconteceu en Galicia tras os últimos quince días de xullo, nos que se controlou –formalmente cando menos– o seu territorio, foi a colocacións duns *barrotes imaxinarios* sobre a sociedade galega. As vías de fuxida eran poucas e nada recomendables: vía terrestre só existía a posibilidade de fuxida cara Portugal, que se comportou dende o primeiro momento como un eficaz colaborador do novo réxime franquista; vía marítima as posibilidades eran ou ben Portugal, ou ben Francia, e quizás esta foi a saída de maior éxito, sobre todo nos primeiros días a través da escala en Asturias, onde se refuxiou un numeroso continxente anarquista.

As restantes posibilidades non existían. Unha das solucións máis socorrridas foi agardar a que chegaran as novas autoridades, pensando que a represión podía máis ou menos ser feble. Foi unha resposta máis agardada do que a priori podemos pensar. En boa parte esta resolución de non fuxir foi tomada en base a recordo da memoria recente. Neste senso as lembranzas respecto ó que significaba un golpe de estado militar eran os da Dictadura de Primo de Rivera, onde o carácter da súa represión foi totalmente sobrepasada pola exercida polos militares sublevados en xullo de 1936, ou a intentona de Sanjurjo en 1932, que non pasou na práctica dun movemento de tropas nalgúns cuarteis. A maior parte desta cidadanía que, non esquenzamos comenzaba a vivir un novo modelo –afortunado ou non– de desenvolvemento social, non agardaba a magnitude do que estaba por vir. Os contextos mudaran. Os modelos totalitarios nazi, fascista e soviético atopábanse a pleno rendemento, cunhas actividades represivas que cimentaban os seus réximes, e onde o obxetivo do Estado se atopaba por riba das

vontades humáns e individuais. Esta non era a década dos vinte, onde con excepción da "marcha sobre Roma", a alternativa mais extendida en Europa a democracia parlamentaria en crise tras Versalles era unha dictadura militar conservadora. Era a década dos totalitarismos.

Creo que ainda non se deu suliñado suficiente a importancia dos primeiros días de control dos sublevados. Entre mediados de xullo e mediados de setembro realizóuse unha criba de todo elemento político republicano, estrictamente dentro dun contexto de trincheira, é decir, sen garantías nen dereitos xurídicos de ningún tipo. Se repasamos os arquivos locais e provinciais observaremos que prácticamente en toda Galicia non existe comunicacións oficial de casi ningunha institución nestes meses.

As súas causas: primeiro, uns sectores sociais que toman o poder, e que pensan nun golpe de estado ó xeito clásico do *pronunciamento*, mais non nunha clave dunha guerra civil prolongada no tempo, e polo tanto, á alturas de setembro e outubro, e mesmo ata o fracaso da toma de Madrid en novembro, non se asegura que o conflicto non vaia ser cousa de días. Pero tamén hai que decir que durante este tempo acometéuse a persecución, encadeamento e fusilamento dos elementos políticos máis recoñecidos da sociedade galega. E a maioría sen papeis, mediante os chamados *paseos*, realizados por sectores denominados *incontrolados*. Nos casos nos existía o formulismo legal, é decir, coa aplicación dos xuicios sumarísimos dos Tribunais Militares, a ineficacia das garantías xurídicas convertía o xuizo casi nunha parodia, dependendo da vontade do Tribunal e das influencias recollidas previamente.

Mais o que si podemos indicar con casi total seguridade é que a magnitude da represión sobre todo aquelo que cheirara a republica nestes anos foi debida en grande parte a extensión temporal do conflicto, prolongada de maneira intencionada sobre todo tras o verán de 1937. Para os planificadores da sublevación e do bando "nacional", a guerra non había que gañala só nas trincheiras, senón asegurar a situación na retaguardia, e para eso se necesitaba tempo, non a rápidez inicial de tomar a capital do Estado que se agachaba tras o modelo clásico do pronunciamento, como xa indicamos previamente. O que se inicia como tal posteriormente deriva nunha campaña de planificación da victoria, de prolongación do poder, convencidos pola súa mesma propaganda de que se atopaban ante algo novo.

Pero se salientamos ó Exército como ún dos pivotes fundamentais dos sublevados, o outro é sen dúbida a Igrexa. Os representantes eclesiásticos, dende a xerarquía ata os párrocos, xogaron un dobre papel. Por unha banda, foron a base de xustificación ética

do golpe. A súa consideración de "cruzada" nos primeiros días foi determinante para que sumaran á sublevación amplios sectores da sociedade galega e española. Para a xerarquía eclesiástica a II República significara casi o fin do seu mundo, da súa cosmovisión da sociedade, dos plantexamentos con que se viñera rexendo a sociedade española de xeito tradicional. O proceso de laicización da sociedade galega e española acometido polos gobernos progresistas republicáns, non vencellado exclusivamente ó ámbito da educación, e mesmo o propio concepto de goberno nun sistema republicano, debido á identificación católica do Estado coa Monarquía, foron atrancos que non foron superados nestes anos pola maioría dos representantes católicos[7].

Mais tamén a Igrexa xogou un papel decisivo no proceso represivo. Precisamente esa sensación de que o mundo que coñecían, e tamén os seus xeitos de comportamento social, de que a base sobre a que apoiaba os seus pes desaparecía, provocou unha sensación de terror e mesmo de pánico na Igrexa durante a República, que levou mesmo a apoiar a financiación de partidos políticos e mesmo de participar directamente nas eleccións as candidaturas conservadoras máis reaccionarias, mesmo coa difusión de mensaxes tan rotundos como o de *Si queréis ir al cielo, votar a Calvo Sotelo*[8].

A chegada da Frente Popular non fixo mais que cumplir as expectativas máis negras da Igrexa. De ahí que cando se subleven as tropas de Marrocos foran saudadas como os salvadores da súa situación. Boa parte dos párrocos sitúaronse nun dos bandos en loita –si xa non o estaban–, e realizaron e facilitaron todo tipo de informes de calificación dos seus feligreses. De feito, estes informes agrupábanse xunto os da Guardia Civil –ou Comisaria de Policia, se era unha sociedade urbán– e dos cargos de Falange –ou da nova xestora, non caso de que non houbera–, mais sempre nunha posición de predominio respecto dos informes dos dous anteriores. Por eso, na maioría dos expedentes destes procesos represivos nos Tribunais Militares hai unha constante procura dos encausados por que se faciliten informes dos seus párrocos. Eran máis decisivos que os doutros organismos. As accións do "maquis" durante este anos e a súa intensidade de actuación sobre as casas parroquiais e os seus integrantes así o amosaron durante anos.

Mais a verdade é que non o tiñan moi doado. Excepto nalgúns casos puntuais os parrocos atenderon as consignas da súa xerarquía dende novembro de 1936, explicitas e concretas, o que non soe ser a regla do discurso eclesiástico:

Absténgase los párrocos y sacerdotes de dar certificados de buena conducta religiosa a los afiliados a sociedades marxistas por el tiempo que

estuvieron afiliados o en concomitancia con tales sociedades que son anticristianas... y entonces certificarán en conciencia, sin miramiento alguno y sin atender a consideraciones humanas de ninguna clase[9].

Precisamente nesa actitude de control do territorio nos primeiros días do golpe diferenciouse nítidamente entre zonas urbanas e rurais. De saída na propia memoria daqueles anos era indudable que había unha notable diferencia entre a socialización política dos dous entornos, debido a unha serie de circunstancias: para estes sectores o contexto urbán atopábase cheo do que se chamaban *ideas disolventes*, o grao de comunicación política era moitísimo máis alto nas cidades que no campo –precisamente por que o nivel de acceso á información era moito máis rápido– e ademáis as cidades e vilas concentraban no caso concreto do territorio galego os resortes de poder institucional e tamén o económico-social. As cidades e vilas convertíronse na prioridade da "pacificación" galega, tanto pola súa condición de poder institucional provincial y comarcal como pola extensión da socialización dos usos e xeitos democráticos.

O rural galego, ainda que no imaxinario inconscente dos sublevados conservaba en boa parte a esencia dos seus valores, o certo é que os cinco anos da República provocaron unha socialización dos valores democráticos moito maiores dos agardados. A represión no campo galego sorprendeu ós propios sublevados, como se pode comprobar tanto polas primeiras intencións do exército que plantexaba o seu control de xeito rápido casi como un "paseo militar", como pola intensificación da represión sobre o territorio durante os anos da guerra e ainda despóis. Mesmo o contexto xeográfico convertíuse nun atranco para o "Nuevo Estado", debido tanto a que boa parte desa "Antiespaña" denunciada tiña notables dificultades para fuxir como pola especial cobertura que ofrecía a paisaxe galega e que despois se organizaría na resistencia guerrilleira.

A chamada "pacificación", é decir, o control do territorio galego, foi realizada primeiro nos núcleos urbáns máis importantes: capitais de provincia e cidades relevantes. Logo, casi inmediatamente, co desprazamento de forzas militares realizáronse rutas de control das vilas, que desbarataban tímidos intentos de resistencia desa sociedade que quedara encaixoada, sen saída. Estes desprazamentos dos militares servían en ocasións para colocar no poder ós novos xestores do poder local de Concellos e aldeas de menor poboación, que foran reafirmados meses despóis. Mais o control destes lugares de entorno rural, dende as vilas cabeceira de comarca ata as parroquias non foi realizado polo Exército,

senón pola Guardia Civil, o que estabreceu unha nítida diferencia na convivencia interna das comunidades sociais galegas. A Garda Civil foi considerada dende aquela o elemento que executaba o mantemento do novo réxime, a partir –ou non– dos poderes locais, situación que a mesma colectividade parroquial, ainda sen poder opoñerse a elo, cuestionaba de xeito interno a súa lexitimidade para ocupar ese posto, reflexión que non esquenceu durante todo o franquismo.

En boa parte dos poderes locais aupados o poder polo golpe se atopaban aqueles máis afins a tendencias conservadoras, e sobre todo aqueles que simbolizaban e representaban no territorio unha imaxe de dereitas, sen moita definición, como a mesma verba Movimiento. Mais o réxime a partir do ano 1937, cando comenza a xestionar non un conflicto-pronunciamento senón unha guerra civil, troca a dirección dos poderes locais tentando presentar unha nova imaxe. Este cambio xa fora realizado en parte dos núcleos urbáns galegos, coa inclusión de grupos xóvenes educados políticamente durante o período republicán. Estes grupos mesturaban a utopia falanxista do momento coa súa procedencia das elites sociopolíticas locais. No caso do rural, o non existir estes cadros –sempre insuficientes, ainda nas cidades–, a imaxe do réxime a nivel local tiña que dar unha sensación de orde e de tranquilidade, nomeando a persoas recoñecidas no ámbito local mesmo pola súa condición *apolítica*, que non tiveran participación social durante a II República, e que se amosaron dóciles ante os poderes superiores da provincia e do Estado[10].

Por eso eiquí non estaban en primeira fila os dirixentes da dereita política da República. Mesmo eses estorbaban para o novo proxecto, auspiciado polo conservadurismo máis rancio: precisamente aquel o que menos lle interesaban as cuestións políticas, atendendo a criterios únicamente de xestión. Nunha situación de contexto bélico, e polo tanto, de inestabilidade permanente, o convencemento ideolóxico quedaba por detrás do valor da garantía da orde a través da violencia. Á boa parte dos sectores sociais que participaban nas eleccións a favor de posicións conservadoras, a nova situación plantexada posiblemente non fora a ideal, mais tampouco tiñan un grande interese en cambiala, sobre todo por que non se mesturaban na dirección da sublevación e deixaban á mesma á Igrexa e ó Exército.

Máis tamén estorbaban as "camisas vellas" de Falange que creían na *revolución nacional-sindicalista*. Como xa sabemos o peso numérico da Falange antes das eleccións de febreiro de 1936 en Galicia foi moi reducido, e eran máis coñecidos pola súa aparición reiterada nas páxinas de sucesos que nas adicadas á política. Tras a

derrota da dereita nas urnas, e sobre todo, tras a silenciosa asunción por unha boa parte da dereita sociolóxica da necesidade dunha solución violenta para retomar o poder, esta deriva cara á radicalización propiciou unha maior afiliación a Falange, antes e mesmo despóis de ser prohibida nos seguintes meses. Mais a súa propia condición reducida favoreceu que nestes días de clandestinidade a súa afiliación continuara medrando, sen chegar a ter tampouco un cambio sustancial no seu número en Galicia[11].

Cando si o seu proceso de afiliación deu un salto espectacular foi tras o golpe. O número de falanxistas despóis do verán de 1936 incrementóuse, especialmente tras o decreto de unificación. Xa dende estes primeiros intres distínguese unha maioría de recén chegados á organización, que procuran ubicarse en bon lugar na nova realidade ou fuxir precisamente da mesma –como acontece cos obreiros de esquerda reconvertidos en falanxistas–, e unha minoría de falanxistas que reciben a condición de "camisas vellas". Estes precisamente pola súa fidelidade a proba durante os anos máis duros, recollen os primeiros postos institucionais de trascendencia, en parte pola ausencia de cadros civís para cubrir as institucións administrativas. As propostas plantexadas son en ocasións moi utópicas, e os seus plantexamentos de cambio drástico orientado cara a consecución dunha *revolución nacional-sindicalista* os convertirán no principal enemigo interno do conservadurismo acomodaticio do "Nuevo Estado". Cada dous por tres chocarán as súas pretensións coas dos representantes máis rancios do poder local, como o caso de Souto Vilas en Santiago[12].

Mais se por un lado se sometía a unha política de imaxe do novo réxime, nunca moi acadada, o certo é que o plano de *extirpación cirúrxica, a resolución do mal* que representaba a República e o *liberalismo marxista*, atopábase en marcha dende o primeiro momento, como indica a Circular de Mola e as outras xa vistas e planificadas nos momentos previos ó golpe. Fíxose unha das aplicacións máis estrictas do ideal corporativista do conservadurismo do momento: a nación era unha corpo do que había que extirpar *o mal*, é decir, as *ideas contaminantes* do corpo xeral da nación, sen atender a demandas individuais en interés do desenvolmento dun determinado modelo de Estado. O ben común plantéxase superior ás persoas, e os seus intereses protexíanse no futuro deste dramático xeito.

Mais ainda que ista era a tendencia do conservadurismo máis radical no seu contexto histórico, o certo é que os resultados das execucións por motivos políticos en España foron moito maiores que os realizados noutros países que teóricamente lévanse a peor sona neste senso, como Alemania ou Italia[13]. O grao de represión

social foi maior, o que tamén explica o carácter traumático acadado na súa sociedade civil neste tema.

A copia do modelo era evidente, por exemplo insertando nas fichas de vixiancia cuestións como a de *xudio*[14], circunstancia que neste momento, na España do século XX, xa fixera moito tempo que deixara de constituir un problema representativo dun conflicto racial latente. O máis relevante non foron tanto as cuestións de matiz senón a orixe e desenvolvemento do mesmo sistema de seguridade e vixiancia: realizóuse dende 1937 un seguimento pormenorizado de toda a sociedade galega, toda ela colocada baixo sospeita sistemática, apelando a priori a presunción de culpabilidade, non a de inocencia, incluso daqueles *que non tiveran oportunidade de selo*[15]. Debaixo deste contexto se atopaba na sociedade que participaba nestes feitos e colaboraba co réxime una sensación de comodidade, acadada dende unha voluntaria intención de obviar e ausentarse da realidade cotidiana, de que outros pensaran por ti, na que únicamente se precisaba para cumprir na sociedade á obediencia ó escalafón xerárquico inmediatamente superior: e decir, a mesma percepción que manifestaban os alemáns no réxime nazi[16].

O terror foi un dos elementos decisivos na percepción pola sociedade da represión, e clave para a instauración e duración do "Nuevo Estado". Utilizado como un elemento mais dentro da estratexia militar, o medo á patada á porta a altas horas da madrugada durou moitos anos na sociedade galega. É indudable que durante todos os conflictos bélicos a utilización intencionada do medo é un elemento decisivo, pero o seu uso sistemático durante un período tan prolongado de tempo derivou na creación dunha sociedade distinta. E atendendo únicamente ós obxetivos dos dirixentes da sublevación hai que decir que foron efectivos: a combinación de medo e do pánico ante unha dramática realidade que sobreven de xeito inesperado provoca unha opacidade casi absoluta na expresión individualizada desa sociedade ante unha maquinaria do Estado que procuraba culpables de xeito sistemático.

Precisamente esa sistematización foi outro dos puntos que determinou a eficacia no cumprimento das pretensións dos sublevados. E coñecido o feito de que o grao de unidade do bando *nacional*, tanto na decisión das súas operacións militares como na ausencia de diferencias internas durante o conflicto, foi un elemento decisivo para o seu triunfo. A partir de eiquí a eficacia dos sistemas de vixiancia, adaptando modelos xa levados a práctica con éxito noutros Estados, foi outro dos puntos en que se basou a victoria. A partir de febreiro de 1937, e sobre todo tras febreiro do ano seguinte coa creación do SIPM ("Servicio de Información y

Policia Militar") comenzan a desenvolverse ficheiros de vixiancia e seguridade que escudriñan, con intercambio de información constante entre as zonas controladas polos sublevados –e tamén con información da zona leal ó réxime republicano–, ata ó último aspecto desa permanente *sociedade baixo sospeita*[17].

Esto o que provocaba na sociedade non colaboracionista ou indiferente era era un permanente temor ante calquer troco que se poidera observar na situación da familia. Se a situación nese momento era boa ou aceptable, o millor que podía pasar era que non mudara, mesmo sen millorar: a adopción do "mal menor". Porque a sensación que aparece manifestamente entre a documentación destes anos é a de "impotencia", a de total indefensión da comunidade e dos individuos ante actitudes arbitrarias, e que permaneceron durante moitas décadas na sociedade galega.

Houbo un retiro manifesto cara a vida privada e familiar, construíndose ó redor novas pautas de sociabilidade, que cuarenta anos despóis foi a orixe dese esquecemento histórico da realidade dos anos 1936-1975. De feito, ollando cara atrás pode semellar que foi un tempo que non existíu, un espacio temporal transitorio entre sistemas democráticos, auspiciada esa mesma ambiguedade e silencio polo sistema franquista.

É é que na realidade foi efectivo. Acadóuse aquelo que se pretendía: frear o proxecto reformista da esquerda progresista do país, nun contexto mundial de elevada tensión política. E conseguíuse por que os valores e os esquemas de conducta da sociedade tiveron que cambiar, facendo *normalizable* unha situación para nada *normal*, en pro dunha pretendida –e nunca conseguida ata a chegada da democracia– *paz social*. A xente agachábase, falaba baixiño cando chegaba alguén que podía comprometelos, mesmo boa parte da xuventude enganchábase ó entramado propagandístico ben facéndose da Sección Femenina no caso das mulleres ou subíndose voluntariamente ós camións de reclutamento durante a guerra os homes.

Mais salvando eses anos de radicalización o tempo foi o principal garante do franquismo. De xeito que se avanzaba no calendario a ausencia de novas sobre outra realidade que non fora a oficial provocaba que o contexto social se amoldara a esa realidade, mais coa presencia constante que aparecía de xeito inconsciente en calquer opinión do que se foi considerando como o grande trauma, en grande parte por ese silencio esmagador. Nesa actitude interna da sociedade galega xenerada por e para a súa propia supervivencia de esquencer os "pecados" acontecidos anos antes, agachábase unha protesta interna que moitos non puideron manifestar: durante o franquismo por garantir o seu propio proxecto de futuro,

logo, nos anos setenta ollando a utopía dun sistema democrático que non podía nacer do enfrontamento civil, senón do acordo e do diálogo.

Ese esquecemento non foi transitorio. Aquelo que se supoñía viña cun carácter transitorio e accidental, convertíuse nunha dictadura persoal de casi cuarenta anos que se cimentou precisamente pola súa capacidade de manter o silencio. Mais a memoria é algo que non se pode borrar da mente dos individuos, e que, como foi o caso, trasmitíuse como base non da perduración do réxime dictatorial, senón que agardou o momento en que a sociedade española fíxose o suficientemente madura para aprender dos seus erros pasados.

No caso concreto da sociedade galega o traballo de investigación histórica revélase como a súa millor terapia de hixiene mental comunitaria. Mais ainda temos que dar outro paso: o reconto das cifras non é suficiente. Non podemos estar a facer un constante exercicio de necrofilia profesional. Debemos abstraernos dos procesos concretos e xeralizalos, tentando sacar hipóteses e plantexamentos que permitan configurar na nosa colectividade referentes históricos sobre o que aconteceu nesa situación de conflicto bélico interno. Debemos superar os bandos para situarnos nunha nova realidade de futuro, esta vez sen traumas polo olvido e a desmemoria, mais tamén sen crispación e tentando aprender a cada paso, sen xustificar dende o acontecido e a posteriori determinadas accións.

Porque nunca se está o suficientemente lonxe de non repetir o pasado. Se ben é certo que a democracia se constrúe día a día, tamén o é que a perda dos valores de convivencia e diálogo que son a súa característica principal reprodúcese dunha maneira moito máis rápida caendo nunha espiral de replicas e contrarreplicas sen o establecemento de cauces para o entendemento. A finais dos anos oitenta as novas sobre os campos de concentración parecían un elemento do pasado moi lonxe de nós e casi irrepetible por reiterado. Máis poucos anos máis tarde voltaron a reproducirse, non nun país afastado do noso Primeiro Mundo, senón no mesmo territorio europeo coa desintegración da chamada Yugoeslavia.

Ante a manipulación da linguaxe e a instantaneidade da información o momento presente precisa dos historiadores. Necesitamos a reflexión, a delimitación de conceptos adxetivizados que perden o seu signficado orixinal, enchéndose de novos contidos cunha clara intencionalidade. Como ben sabemos os investigadores sobre a guerra civil, a realidade supera á ficción, mais o que non debe acontecer é que a expresión e interpretación desa realidade nos impida no presente ter un enfoque o máis obxetivo posible.

Notas

[1]*Las democracias soportan considerablemente mejor que las dictaduras la coexistencia de memorias heterogéneas, pero es importante que las lecciones de la historia obtengan el consenso de la mayoría de la sociedad. Por un lado, en la transición se llega a la conclusión de que los dos bandos que se enfrentaron en la guerra habían sido igualmente culpables de la barbarie que entonces se desató. De esta forma, ninguno fue más culpable que el otro, pues en ambas zonas se cometieron atrocidades injustificables. Por otro lado, la asunción de la brutalidad del pasado fue posible gracias a la generalización de la culpa que proporcionaba la interpretación de la contienda en clave de "locura colectiva". Finalmente, la principal lección que se obtiene en la transición es el "nunca más"...*
La transición se encuentra con una presencia muy viva del recuerdo dramático de algo que había ocurrido hacía unos cuarenta años. Más del setenta por ciento de la población española no había vivido la Guerra Civil, pero éste es el tipo de acontecimiento que se transmite de generación en generación, pasando a formar parte del acerbo de la memoria colectiva, como memoria trasmitida pero aún viva e influyente; Aguilar Fernández, P., *Memoria y olvido de la Guerra Civil española,* Alianza Editorial, Madrid, 1996, páx. 359.

[2]Mesmo podería haber moito de falar das garantías electorais do período da II República, mais en liñas xerais podemos decir que ainda que houbo fraude, este non se atopaba institucionalizado como durante a Restauración Borbónica.

[3]*PUEBLO: Absteniéndote de votar laboras por tu emancipación. Ayúdanos a construir un mundo nuevo*; proclama da Federación Local Obrera herculina ante as eleccións de novembro de 1933, primeira páxina do semanario *Solidaridad Obrera*, do 19 de novembro de 1933.

[4]Un diputado conservador galego escribe estas impresións no seu diario ó coñecer a resolución tomada polas esquerdas ante a entrada no gabinete gubernamental dos ministros da CEDA: *Notas de las izquierdas: El 4 de octubre dieron manifiestos (no publicados en Prensa) las izquierdas protestando duramente contra la solución dada a la crísis por el Presidente de la República y separándose de la República actual y disponiéndose a combatirla...*

[5]Quizás o máis curioso é que as indicacións respecto ó xeito en que tería que realizarse están asinadas polo mesmo Francisco Franco; "Plan de Defensa de la Plaza de La Coruña en caso de alteración de Orden Público", Tribunal Militar de la Región Noroeste, A Coruña, Legajo 5, Causa 413/36, páxs. 433-440.

[6]Quén escribía as liñas seguintes era Carlos Ruíz del Castillo, dirixente da URD (a CEDA galega) na ponencia que presentou na Asamblea Regional da URD en Santiago en febreiro de 1933, xuntanza preparatoria da Asamblea Constituínte da CEDA en Madrid do mes seguinte:
Todas las campañas de Unión Regional de Derechas y de los núcleos coordinados con ella en Galicia, se han desenvuelto alrededor de principios que son común patrimonio de toda la Derecha. Se ha evitado cuidadosamente proferir expresiones que, hiriendo alguna susceptibilidad, fueran factor de discordia o, por lo menos, de una discrepancia que, aún no exteriorizándose, produciría la debilitación de colaboraciones que son precisas; en Grandío Seoane, E., "Dereita e rexionalismo galego na II República: Carlos Ruíz del Castillo", Grial 134, páx. 214.

[7]Para a perspectiva da xerarquía eclesiástica galega dentro deste contexto consultar a obra de Carballo, F.- Magariños, F.; *La Iglesia en la Galicia contemporánea. Análisis histórico y teológico del período 1931-1936*, Akal, Madrid, 1978.

[8]Cartel colgado polo crego na porta principal da igrexa parroquial de Maside nos días previos ás eleccións de febreiro de 1936; citado en Grandío Seoane, E.; *Caciquismo e eleccións na Galiza da II República*, A Nosa Terra, Vigo, 1999, páx. 119.

[9]Citado por Giraldez Lomba, A.; 1939. *La Guerra ha terminado... hace sesenta años en Vigo*, Editorial Instituto de Estudios Vigueses, Vigo, 1999, páx. 344.

[10]Ver Grandío Seoane, E.; "El primer personal político del franquismo en la provincia de La Coruña (Cambio y continuidad de las elites políticas municipales durante la guerra civil en la retaguardia nacional, 1936-1939)", en J. Tusell, S. Sueiro, J.M. Marín y Marina Casanova (Eds.), *Actas del Congreso Internacional sobre el Régimen de Franco (1936-1975)*, (UNED, Madrid, 1993), Tomo I, páxs. 69-89.

[11]*Pero, no sólo fueron heroicas –silenciosamente heroicas–, las Falanges de Galicia. Supieron tener también la virtud de la disciplina. Esa virtud de la obediencia y de la disciplina, que tan bien se adapta al flemático temperamento de los gallegos. La disciplina y el sacrificio, figuran entre las mejores virtudes de los falangistas gallegos...*
El resumen de la actuación de la Falange de Galicia, lo mismo antes de la guerra que en la dureza de sus horas, puede hacerse, por consiguiente, con pocas palabras: Heroísmo, disciplina y una valentía inigualada siempre; Moure-Mariño, L., *Galicia en la guerra*, Ediciones Españolas, Madrid, 1939, páxs. 226-227.

[12]A intención utópica atópase ben visible nas expectativas de futuro que Moure Mariño tiña sobre a Falange galega:
Hay que rescatar de su miseria a los trabajadores gallegos de la tierra y el mar; hay que afrontar el problema del minifundio en nuestro agro; hay que mejorar y perfeccionar los medios de explotación de nuestra riqueza ganadera; hay que industrializar una región de situación tan privilegiada como Galicia. ¡Todo esto hay que hacerlo urgentemente!; Moure-Mariño, L., *Galicia en la guerra*, Ediciones Españolas, Madrid, 1939, páx. 228.

[13]*El número de ejecuciones políticas en el primer franquismo –entre 130.000 y 150.000–, multiplica por más de diez las de la represión nazi y por cinco mil las de la Italia fascista. La cifra de 43.812 presos en la España de 1945, seis años después del fin de la guerra, cuadruplica la existente en la Alemania nazi en 1937, es decir, sólo cuatro años después del acceso de Hitler al poder; Saz, I.,* "Entre la hostilidad y el consentimiento. Valencia en la posguerra", en Saz, I.- Gómez Roda, A. (eds.), *El franquismo en Valencia. Formas de vida y actitudes sociales en la posguerra*, Ediciones Episteme, Valencia, 1999, páx. 17.

[14]"Indice alfabético-onomástico de investigados-informados por Delegación de Orden Público", Arquivo do Reino de Galicia, mazos 4671-4687/1.

[15]*No existe nada sobresaliente por lo que se le pueda conceptuar como peligroso, pero ello es debido a que no se la ha presentado ocasión para cometer desmanes y por otra parte su incultura no le ha permitido destacar*; ficha persoal de Juan Aguiar Brandariz realizada pola Brigada de Investigación y Vigilancia de A Coruña en 1937; citado en Grandío Seoane, E.; *Vixiancia e investigación na Galicia da Guerra Civil. O Informe Brandariz (A Coruña, 1937)*, Ediciós do Castro, Sada, 2001, páx. 127, nota 183.

[16]*Al mirar hacia atrás... tengo la sensación de que personalmente yo no tenía nada que ver con los hechos cuando oía que los judíos, masones, socialdemócratas o Testitos de Jehová que me rodeaban eran condenados y perseguidos como fieras. Para mí bastaba el hecho de que yo no tomara parte personalmente en aquellos acontecimientos.*

El modesto camarada del partido era educado en el sentido de la gran política era demasiada complicada para que él pudiera juzgarla. Por consiguiente, uno se sentía continuamente por debajo de otras personas que respondían de él, no siéndole jamás pedido el sentido de su propia responsabilidad. Toda la estructura del sistema estaba dirigida a evitar por completo la aparición de conflictos de conciencia, lo cual llevaba consigo una absoluta esterilidad de todas las conversaciones y discusiones entre quienes pensaban igual. Era improcedente actuar de modo contrario a unas opiniones uniformes; Speer, A., Memorias, Círculo de Lectores, Barcelona, 1969, páxs. 41-42.

[17]*Los agentes del SIPM estaban designados con un número y una letra y, a su vez, se dividían en sectores. Este Servicio llegaría a agrupar a 30.000 hombres (lo que equivale a tres divisiones), tanto movilizados como personal civil, que incluía a mujeres; en Cervera, J., Madrid en guerra. La ciudad clandestina (1936-1939)*, Alianza, Madrid, 1998, páx. 217.